

BACH - DAS WOHLTEMPERIERTE KLAVIER 1

Het Wohltemperierte Klavier van Bach heeft al meer dan twee eeuwen lang een soort status aparte binnen ons muzikale cultuurgood. Geen compositie heeft zo algemeen zijn weg naar de uitvoerende musicus, de luisteraar, de theoreticus en de scheppende toonkunstenaar gevonden. Meer nog dan de Goldbergvariaties of de Inventionen en Sinfonias. Het Wohltemperierte Klavier lijkt ook vrijwel niet van het podium en de studeerkamer verdwenen te zijn geweest. Mozart, Beethoven, Chopin, Mendelssohn, Liszt, Bruckner, Brahms, allen waren ze met deze muziek door en door vertrouwd!

Niet alleen het onwrikbare samengaan van telkens een prelude met een fuga, maar ook het feit dat Bach daarbij alle stap voor stap twaalf majeur en mineur toonaarden doorloopt en bovendien geen moment de indruk wekt als zou het slechts om knap bedacht studiewerk van de componist of voor de uitvoerende musicus zijn, heeft het Wohltemperierte Klavier een wel zeer bijzondere voorbeeldfunctie verschaft.

“**Das Wohltemperirte Clavier.**
oder
Praeludia, und
Fugen durch alle *Tone* und *Semitonia*,
So wohl *tertiam majoram* oder *Ut Re Mi* anlan-
gend, als auch *tertiam minorem* oder *Re*
Mi Fa betreffend. Zum
Nutzen und Gebrauch der Lehr-begierigen
Musicalischen Jugend, als auch dere in diesem *stu-*
dio schon *habil* seyenden besonderem
ZeitVertreib auffgesetzt
und verfertigt von
Johann Sebastian Bach.
p.t.: HochFürstlich Anhalt-
Cöthenschen Capel-
Meistern und *Di-*
rectore derer
Cammer *Mu-*
siquen.
Anno
1722”

Hoewel de titelpagina van het eerste boek van het Wohltemperierte Klavier - later zou nog een soortgelijk tweede boek verschijnen - als jaartal 1722 aangeeft en na Bachs dood lange tijd het verhaal de ronde deed als zou hij de gehele bundel louter uit verveling, bij gebrek aan een klavier, (in Weimar of in Carlsbad) geschreven hebben, wordt algemeen aangenomen dat Bach zoals vaker voorheen en later reeds bestaand werk als uitgangspunt gebruikt heeft voor aanvullingen, uitbreidingen en aanpassingen.

Dat blijkt ook wel uit de relatie tussen elf preludes in het Klavierbüchlein voor zijn zoon Wilhelm Friedemann, die hij rond 1720 noteerde, en vrijwel dezelfde preludes in het eerste boek van het Wohltemperierte Klavier. Het is zelfs niet ondenkbaar dat Bach nog veel eerder, al voordat hij in 1717 naar Cöthen was verhuisd met de gedachten speelde een cyclus te maken van preludes en fuga's. Dergelijke collecties waren in de eerste decennia van de 18e eeuw niet onbekend. Zo bundelde J.K.F. Fischer in 1702 twintig preludes en fuga's in alle toonsoorten (met uitzondering van Des, bes, es, Fis en gis) onder de titel *Ariadne Musica Neo-Organoedum*. En Mattheson kwam in 1719 met een studieboek waarin alle vierentwintig toonsoorten vertegenwoordigd zijn.

Wie de muziek van Bach met de bovengenoemde bundels vergelijkt, ervaart echter eenzelfde gevoel van euforie als wie na jarenlang etudes van Czerny gestudeerd te hebben opeens die van Chopin onder handen neemt. Bach wist opnieuw de technische studie van het klavierspel te verbinden aan de theoretische kennis van het componeren, en dat bovendien te overstijgen door er een muzikaal spel van te maken dat wie inderdaad "Lehr-begierig" is niet meer loslaat. Alleen al de rijke afwisseling van preludia - in de kiem geïmproviseerde intonaties voor de complexe contrapuntische oefeningen die daarop volgen - is frappant. Tal van speeltechnieken passeren de revue: akkoordbrekingen, pendelfiguren, toccata-achtige virtuositeiten, aria's, soms open en helder, soms complex en doorwrocht. De drie- tot vijfstemmige fuga's die daarop volgen en een enkele maal ook thematisch herkenbaar aan de voorliggende prelude verbonden zijn, zijn niet minder verscheiden.

Die verscheidenheid is nauw verbonden aan de tonaliteiten waarin Bach zich begeeft. Tot circa 1725 zocht men naar mogelijkheden om de 'onzuiverheden' van de pythagoreïsche stemming (door het stemmen in louter reine kwinten, waardoor over meerdere octaven de tonen uit elkaar gaan lopen) en de 'onzuiverheden' van de in de 16e en 17e eeuw veelvuldig toegepaste 'compromisstemmingen' zoals de middentoonstemming (waarbij met name de grote terts zuiver gestemd wordt evenals de kleine terts, waardoor de es van c-es een andere toonhoogte heeft dan de dis van b-dis) weg te werken. Het moduleren naar verafgelegen toonsoorten was door die (enharmonische) verschillen van es en dis of as en gis onmogelijk, maar ook het spelen in bijvoorbeeld es-klein of Fis-groot.

Door de gelijkzwevende of evenredigzwevende temperatuur, waarbij alle kwinten iets te klein gestemd worden en tevens de grote terts verengd en de kleine terts juist verruimd wordt, is het mogelijk moeiteloos van de ene toonsoort in de andere te moduleren. Alle intervallen zijn weliswaar iets onzuiverder geworden, maar zo gelijkelijk dat het minder stoort (tegenwoordig zijn we er zozeer aangewend, dat het bijna niemand meer opvalt!). Hoewel de verschillende toonsoorten in de gelijkzwevende temperatuur hun oorspronkelijke karakters in wezen verloren hebben, lijkt Bach zich er nog niet van afgewend te hebben. Een klassiek C-groot staat nog steeds tegenover een meer pastoraal F-groot, een helder A-groot tegenover een meer gepassioneerd g-klein, of een poëtisch es-klein. Majeur (ut-re-mi schrijft Bach) wordt in contrast gezet met mineur (re-mi-fa).

Tot slot: voor welk instrument heeft Bach zijn Wohltemperierte Klavier geschreven? De titel van deze bundel geeft daarover geen uitsluitel. Elk instrument met toetsen voldoet. Orgel, klavecimbel, piano. Bach zelf heeft het naar alle waarschijnlijk echter voor zijn klavichord

geschreven. Het zachte instrument met de beperkte omvang, waarop zelfs (door het directe contact van de vinger via de hamer met de snaar) een beetje gevibreerd kan worden. Een instrument dat vooral uitermate geschikt is voor componerende huisvaders met grote gezinnen om in alle rust muziek te maken, en voor zijn leergierige kinderen om ongestoord te kunnen studeren. Een keyboard met een koptelefoon....

Wie zou echter niet naar zulke volmaakt mooie muziek willen luisteren? Ook op de moderne concertvleugel, de moderne pianoforte die al meer dan twee eeuwen dienst doet als uitmuntende pleitbezorger van de klavierwerken van Johann Sebastian Bach.

Leo Samama, 1999